

ՄԵՍՐՈՊ-ՄԱՇՏՈՑ

(Համառօտ ակնառվ կեսնի և գործի մասին)

•

Գանձիկեան զիրերը

Մեսրոպի կեանքին կեզրոնական դէպքը հայ զիրերու զիւան է՝ Տրուած է մեզի զիանալ այս ընդհանուր իրազութիւնը միայն և բաւարարութիւն, առանց յատակորչն պատկերը կարենալու մարդկային և պատմական բովանդակութիւնը գէպքին:

Թէ կրօնական, այսօր պիսի բայինք աւ համարանչական, մատահոգութեան մը չտփով կ'ընթառնեցէր ազգային - քաղաքական հաշիւ մը թէ իր ժողովուրդին քրիստոնէական պատմաբարակութեան հայեցիութեան պատմունանը հայցենու մատահութիւնը պայտային արթուն զիտակցութեան մը թէ քարոզչական զործնականութեան մը արտայայտութիւնն է. կարելի է անվարտն երկու տեսակիտներն ալ պաշտպանել նոյն ուժգնութեամբ, սրպինեան երկուքն ալ համահաւատը կարելիութիւններ կը դառնան, երբ կարուկ վկայութիւն մը զոյութիւն չունի:

Տարակոյսէ զիր է թէ Մեսրոպի քարոզչական ասաքիւնութեան անգնահատելիորէն բարձր նպաստ մը կը բերեր հայուն հայերէն զիրով ծէս, զիրք, ընթերցուած և զրականութիւն ընծայելու զիւութիւնը: Սակայն գծուար է երեսակայել որ Մեսրոպը գէպի զիրերու զիւաբ տանող մզիչ ոյժը զսպանակուած ըլլայ միայն ու միայն զործնական այսպիսի մատակոզութեամբ:

Քարոզիչի զժուարութիւններէն ծնած էր քաղաքաբը և անոր իրազործումը պիսի նպաստէր, անտարակոյս, իր առաքելութեան ֆողթիւն սահմաններէն ներս և դուրս, և սակայն կարելի չէ ենթազրել որ Մեսրոպ զիւակցած չըլլայ նաև զիրերու զիւուզ պայմանաւոր միւս իրազործումիւն, սրուն այսօր մշակոյթ կ'ըսնիք, այս պարագային պիտի ըսնիք քրիստոնէական բայց նայ մօակոր:

Մըրրազան այս նպաստակի իրազործման համար Մեսրոպ զիմեց օրուան կաթողիկո-

սին Ա. Առնակի, յայտնելու համար անոր հայ զիր ունենալու անհրաժեշտութիւնը:

Եկեղեցական զիրազոյն իշխանութեան զիրիւը և հարցը անհատական համաձև, նութեան մը ծիրէն հանել ու բարձրացնելը եկեղեցական բարձր զոյն մակարդակին կը փաստէ թէ Մեսրոպ խորապէս զիտակից էր կատարուելիք զործի ամրազ կարերութեան և կ'ուզէր սեփականութիւնը ընելի զայն ամրազ է եկեղեցիրն:

Եւ իրապէս, Մեսրոպ Մաշտոց և Սունակ Հայրապէտ զւմարեցին ժողով մը, կաթողիկոսանին վազարշապատ քաղաքաբի ժողովին մէջ, եպիսկոպոսական զատին ներկայացնելու համար այս զիր ունենալու հարցը:

Դժբախտաբար ոչ ելորենացին և ոչ ալ կորինը կ'ըսնի թէ ո՞ր թուականին զումարւեցաւ վազարշապատի ժողովը, ուրանիք էին ներկաները և ինչպիսի խնդիրներ քննուեցան: Ամրոզ ըսուածը քանի մը բառեր են: ԱՅսպում հարց փորձի և քիւնութեան զանձնուն պարապեցուցեալ եւ բազում աշխատութեանց համբերեալու:

Երբ նման անորոց բառերով կը նկարագրուին պատմական խոչըր զիսպիրի, ամէն վարկած և ենթագրութիւններով կ'ըլլայ: Այս պարագային, հայ և օտար բանակըներ և պատմաբաններ, լայն ասպարեզ տուած իրենց երեսակայութեան, ամէն անուկի կարելիութիւններով փորձած են լիցնել մեծ պակասը որ Վազարշապատի ժողովն է:

Ամանք կ'ենթազրեն թէ եպիսկոպոսական զատին մէջ զանուած են օտար եկեղեցականներ, սրունք ընդպիմացած ըլլան հայ եկեղեցւոյ ծէսն ու զրականութիւնը հայացնելու ծրագրին: Աւրիշներ աւելի տակ կ'երթան և կը մտածեն թէ զանուած է յունակը հոսունք մը, որ աւելորդ նկատած է անջատում մը և անկախացում մը հայ եկեղեցին՝ քրիստոնեայ միւս Եկեղեցիներուն նկատմամբ: Տակաւին ուրիշներ՝ Վազարշապատի ժողովի օրակարգին զրայ երեսակյած են լիզուարանական հարցեր, ինչպէս բարբառներուն մէջէն բարբառի մը ընտրութիւնը, սրպէսպի ծառայէ իրեն զրական լիզու:

Ինչ որ ալ եղած ըլլան քննութեան ենթարկուած հարցերը, յատակ է որ անսնցէն

կարեարագոյնը՝ հայ զիրի հարցը սրէ լու-
ծամի չէ հասած և բարձար տեսնուած է
զիմի օրաւոն թափառքին՝ վասնչապահի:

Սահմակ և թիգորպ պէտք զգոցած են
նիրայացնել հարցին բացառիկ հանգա-
մանքը և շոյել թագաւորին փառասիրու-
թիւնը. այլատակ անհանաց և օգուտ եր-
իտնու վայելից. քան զիշխանութիւն թա-
գաւորութեանց քո. և կոմ որպէս յառաջ
քան զքեղ նախնիքն քո էին յազգէն Ար-
շակունինաց”.

վասահապեհ խանդագառուեցաւ Առակի և Մեսրոպի խանդագառուութեամբ և ստանձնեց գործին հովանաւորութիւնը Յայտնեց Կաթողիկոսին թէ ինք իմացած է առ զիրերու պայուսաթեան մասին Գանձիէլ անառափ Առորի եպիսկոպոսին մատ Հօս Խորենացին Միջագետքի պատերազմի ընթացքին խել ըստ Կորինժնի կրօնաւորի մը խօսքին եկած է այդ տեղեկութիւնը թագաւորին :

Վառշապուհ անմիջապէս հրովարտակ
ըստ յանձնեց Վահրին անունով զսուհերի
անձի մը, որպէսզի երթայ ոչ թէ ուղղակի
Քահրէ եպիսկոպոսին, այլ զերջինին աղ-
քական Հարէլ քահանային, խնդրեազ ո՞ր
զիմէ Քահրէ եպիսկոպոսին, առնէ անկէ
հայրէն զերբը և զրկէ Հայուսառան:

Պահրին դպիրի, Հարել քահանայի, Թահ
նելէ եպիսկոպոսի, Վատիշչպուհ թագուորի
և թիրուած զիրերու մասին ոչ մէկ յաշել-
եալ տեղեկութիւն Կորիւնի, Փարպեցի և
Խորինացի մօա, բացի զիրել յիշուածէն թէ
Վատիշչպուհ ջանքերը Սահակի և Մհորո-
պի հայթայթեցին տեսակ մը հայերէն զիր:

Խակ Առանձիկ Մշերսոս անդիշլապէս ձեռ-
նարիկեցին փորձի ենթարկել Վուաժչապունի
հզագութեամբ բերուած Դանիէլեան գի-
րբառ :

Կաթողիկոսը Մեսրոպին շնորհեց վարդապետութեան աստիճանը և պաշտօն տը աւ Գևանիէի հան գիրքը տարածել Հայաստանի բոյոր մասերուն մէջ :

Մերուսպի այս առաջիկութիւնը և Պահէիւսն զիրերու առաւցումը տաղին աշակերտներուն տեսեց երկու տարիներ՝ Արդիւնքը հզաւ ձախողութիւն, որովհետեւ Քանիիւհան զիրերը անբաւարար գտնուեցն և թիրի արտայատելու հայերէն լիզ ուի բոլոր ձայները:

Անառեան զիտել կու տայ այս տոթեւ
Եւ փորձի կարծ ժամանակամիջոցի ընթացք
քին Դանիէլեան զիրերու պակասուարու-
թիւնը զգալը և զանոնք գործածութիւնէ
դազբեցնելը պատիւ կը բերէ Մեսրոպի
տաղանդին, երբ նկատի առնենք որ զրացի
ժողովուրդներ ինչպէս Աֆղաններ, Թուր-
քիր, Արարանիր և Ասպրինիր մինչեւ այսօր
կը գործածեն պակասուոր այբուրէն մը և
ի վիճակի չե՞ն զայն տօրոգ ջացնելու և փա-
խիլու, բացի Թուրքերէն, որ յաջողեցան
այդ յեղաշբջումը ընել տակաւին զիրջիրաւ
Դանիէլեան զիրերու ձախող փորձը,
Մեսրոպը կը զիրագարձնէ իր հիմնական
մտանողութեան, կաթողիկոսի տրանսու-
թեամբ և թագաւորի հաւանութեամբ, ան
կը հաւաքէ իր աշակերտները և կը հառա-
նայ հայրենիքնէն:

Գիտական

Անգամ մը ևս հարցականներու առջեն
ենք փոխառակ պատմական յօտակ առ եալիք
ինչո՞ւ Մեսրոպ Հայուսաննէն դուքս ելաւ
փիտուելու համար հայ զիրք. արգեսք ու-
նէք այս կասկածը թէ կա՞ն հայրէն զիրքը
և իր կոչումն է զանել միայն զանոնց. և
կամ համոզուած էր թէ հնարի պէտք է
զանոնք և այդ նպատակաւ զիտական
պրպումներ ընկելու ելաւ զէպի իր ժամա-
նակի մէծ համբուրանները.

Յատակն այն է որ Մեսրոպ ճամբար ելաւ
Վազգարշապտաէն և Ա. Եղիկի ճամբոր (Աւրֆա)
ուղարկեցաւ դէպի Միջագիտքի վրայ տի-
րող Եղիսիոյ համալսարանը (Տիգրանակերտ)։
Կորինի նախադասութիւնները այնքան
անորոշ և խառնակ են Մեսրոպի Խմիլի և
Եղիսիա քաղաքներու այցելութեան մասին,
որ բնագիրի ազաւազու մը, ինչպէս կ'ա-
սածարկէ Հ. Անառնան, միաւ կարելի բա-
ցարութիւնը կը մնայ: Եղիսիան, կրնկե-
րորդ դարու տառչին տարիներուն, թատե-
րաբիմ էր Նեստորոսկան պայքարին: Հոն
կար պարսկական հոչակառը դպրոցը, ուր
ապաստան գտած էր Նեստորոսկանութիւնը՝
իրեն զլուխ ունենալով Իրատ եպիսկոպոսը
Հոռ. R. Peetersի: Մեսրոպ ծահօթացած
պէտք է ըլլայ իրան հետ և ատկաճ, հե-
տագային, իր կինսագիրները վերցուցած
են Նեստորոսկան այս եպիսկոպոսին անունը

և թողած են խոռնակ տողեր, ուր կը նկառագրուի թէ ինչպէս նզեսիոյ և Ամբողջ մէջ Մեսրոպ ընդունուեցաւ Բարելաս և Ականիոս Եպիսկոպոսներէն։ Կորինի յիշատու կութիւնը այնքան չփոթ է որ Կարելի չէ զանազանի նայնիսկ թէ յիշեալ երկու եպիսկոպոսները նոյն եղեսիոյ յայն և ասորի Եպիսկոպոսներն էին, ինչպէս կ'առաջարկէ Աճառեան թէ երկու ասորի քաղաքներու՝ Ամբողջ և Եղեսիոյ առաջնորդներն էին։

Թէև այս մանրամասնութիւնները ուղարկի կատ մը չւունին հայ գիրերու գիւտին հետ, սակայն յոյն կը սփոնն Մեսրոպի և իր աշակերտներուն՝ իրենց ժամանակի զաւանաբանական մէծ հարցերու հետ ունեցած կապին վրայ։

Ժամանակակից քրիստոնէական աշխարհին մէջ, Մեսրոպ մասնաւորարար և Հայ Եկեղեցին ընդհանրապէս, պէտք է զրաւած ըլլան բացառիկ կարերու թիւն, յատկապէս նեստորական պայքարի տաղնչութեամբ, տրուած ըլլալով Հայաստանի գիրքը յունա-պարսկական սահմանին վրայ, ուր զաւանական պայքարը տեղի տուած էր քաղաքական շահագործութիւնը, նեստորականներու գտած պաշտպանութեամբը պարօից մօտ։

Այս մասին շատ ուշագրաւ է Ն. Ազոնցի յօդուածը, հրատարակուած աշանդէս Ամսորիայի մէջ, ուր ի յայտ կուզայ թէ Մեսրոպի հետ Եղեսիո եկած աշակերտները, որոնք պիտի բաժնուէին երկութի՝ յոյն և ասորի գպրութիւններուն միջն և նետազայն պիտի երթային մինչև Քելպանդրոս, կատաղի աստուածաբաններ էին, պաշտպաններ նեստորականութեամբ ամբաստանուած թէստոր Մարուկաստացիին, որուն հետ Մեսրոպի կազմ անհերթիւն երականութիւն մըն է։

Գողթնին ճնշաւորը իր ժամանակէն անձառուած և միայն գիրերու գիւտով յափըշտակուած վարդապետը ըլլակ աւելի, կը պատկերանայ իրեւ իր ժամանակի Եկեղեցին մէծ հարցերով խանգավագա, քրիստոնէական մտածումի մէծ կեղրաններուն հետ յարատե կապեր հաստատած, թ. զարու վերջին քառորդի մէծ աստուածաբաններուն յարգանքը վայելած և Հայ Եկեղեցին ընդհանրական դրույթը վաւերականա-

ցուցած բացառիկ գէմքը։ Դժբախտութիւն է որ մեծ վարդապետին բացառիկ անձնութիւննը հազիւ կ'ընդուժմարտի քարոզաւութիւնը իր կինստագրին անորոց տողերուն և յարակից վկայութիւններու կցկառուր և պատհական տեղիկութիւններու ընդմէջն։

Գիւտը

Եղեսիան Մեսրոպի գործին զագաբնէ, հոն իրագործեց ան իր մեծ երազը — ևս գիրերու գիւտը։ Կորիւն դէպքը կը նկարագրէ այսպէս։ Աև այնպէս բազում աւխառութեանց հոմերեւեալ վասն իւրոյ տղթին բարեաց ինչ օնան վասնելոյ։ Առու պարզեւե խոկ վիճակ յամանաւունութիւն Աստանց հայրական շափուն ճնեալ ճնունդու նորոց և սեննչեի՛ սուրբ ազօնի իւրով՝ նունացիւն հայերէն լեզուին։ Եւ անզ վազվակուիկ հասնակալ, անուանեալ և կարգեալ յօնինք սիլորայիւէ եւ կապօն։ Աճառեան կը մնկնէ։ Անդիսիայում, Մեսրոպ հայերին գրելը (նշյունները) որոշելուց և նրանց լիուրա, քանչյուրին առանձին ձև տալուց հետո, նրանց անունները զրեց և որոշ զաստութեամբ շտրիլով՝ կազմեց մեր այժմյան հայերին այրութիւնը։

Որենացին արարեր է անշւաշտ։ Են տեսնեն ոչ ի հուն երազ եւ ոչ յարբնութեան տեսիլ, այլ ի սրտին գործարանի նեւեւուրացանց հոգործ աշոց քար ձեռին տղոյ՝ գերզի վերայ վիճի Ա. Խ. Է. Ը. Խ. Ի. Ի. Զ. զի ուղիւ ի ձեռն վերջ զծին կուտեալ ունեաւու։ Տարբեր հն նաև զիւտին վայրը, Մեսրոպի ճամբորգութեան հանգրուանները և գործակիցներուն անունները։

Խոկ Փարագեցին, յիշելու համար երեք ժամանակակիցները, Կ'ըսէ. «Կորցիալ այնունեալ, Փրկչին առաջնորդութեամբ, զգիր գերենցին հայերէնի»։

Հետագայ գիտնականներ, հայ թէ օտար, որոնք գիւտին գէմքը ուղած են քննարկել, իրենց Կործիքը յայտնած են սկրաչքնի մտուն։ Ուսոնք վերցիշեալ երեք պատմաբաններուն վերացրած են բարի մտապրութիւնը Մեսրոպը աստուածամերձն ուց տալու, որպէսզի բարձրացնեն զայն Մականի հասակով։ Աւրիշներ, ինչպէս Մայնասեան, զիմած են գիտական բացատրութիւններու և ուղած են Մեսրոպի պրկուած

նոգիվճակին մէջ զանել տեսողական ստիլիցոց մը, որ Մեսրոպի հոգիին մէջ անցած ըլլայ իրբե պատկեր մը, լուսաւոր միակ մը, ինքանտեխագրութեամբ զծուած ներքին տեսազութիւն մը, որ անդրակից պահու մը ընթացքին, շփոթուած ըլլայ ալքի տեսութիւններ, որոնք իրբե պատմական տառեալ ընդունած են նախախամական միջամտութիւն մը Մեսրոպի կեանքին մէջ, որով ան գիրագոյն ներշնչուի պահու մը մէջ, ևսու հայ գիրը եթէ Քարտաշեանի, Պարսկեանի, Ասկանեանի, Պերպէրաւանի, Մալիսսանեանի, Անսականի և առակաւին բացմաթիւ այլ պատմաբան - բանասէրներուն հետ, պատկանիք նախապատերագմեան այն սերունդին, որուն նամար փորձառական դիտաւթիւնը աւետարան էր և անսաստածութիւնը կրօնք մը, որ մարդն էր գիրագոյն էսէկը, անչաշ որ մէնք ես ստիպուած պիտի զգայինք, զանելէ ետք ևսուած, նախախամութիւն և հրաչք, մերժել նաև աջը, որ հայերէն զիրերը գծեց և վնասուել զիրական բացատրութիւնն մը:

Սակայն եթէ կեանք ունին մեզի համար գիրնականն ու նախախամականը և կը հաւատանք մարգացեալ ևսուածոյ Որդիին և օտար չե՛ն մեր մտքին ու զատուցին՝ Սուրբերն ու ընտրեալ անօթները ասուաւածին հրաչքին, մէնք ես, բնականորդէն, պիտի մերժենք բռնանալ մեր մտածողութիւնը վրայ և նորինացիին ու հետազայ մեր բոլոր պատմազիրներուն հետ, զիրերու զիւտին իրբե զիրնագիր պիտի զնինք օքազակ Մեսրոպին նաև պարուս զիտականները:

Թէս մոր հրեց պատմազիրները և անեց բռնոր հետերդները համաձայն են զիւտի հրաշալիութեան շուրջ, սակայն հրմանակս ասրակարծիք են անոր տեսի և պարունակութիւնը համաձայն մասին եւ ասոնց հետեւով, ասրակարծիք են նաև պարուս զիտականները:

Աննիք որ Կորիւնի զկայութիւնը կ'ընդունին իրբե վաւերական և անոր վրայ կը հիմնեն իրինց տեսակէտը՝ նդեսիան կը նկատին վայրը հայ գիրերու յայտնութեան Կորիւնի տեղեկութիւնը յատեկ է այստեղ.

Մեսրոպ հրաժեշտ առաւ Ասհակ կաթողիկոսէն և իր աշակերտներուն հետ Եղիսաբետաւոր մէջ պրատուում ընելէ ետք, իր աշակերտները բաժնեցիր ասորտկան կիզար ուստա նոզները գրաւ Եղիսաբետ համարաբանը, իսկ յունական կրթութեան աշակերտներուն աշակերտութեամբ, Հռու վանա անունով զեղագիրի մը ձեռքով Տեղույն վրայ, Մեսրոպ և իր երկու հաս առն աշակերտները՝ Յովհան և Յօվակէփ, թարգմանեցին Սողմանի Առակները և իրենց հետ առած նորագիւտ զիրերու տախուակը և Առակաց թարգմանութիւնց գիրազարձան հայրենիք, իրինց ճգնութեան և մտատանջութեան պատուցը ներկայացնելու համար Ասհակ Հայրապետին, երեակայիրի ցնծութեամբ:

Արենացին և Փարագին բոլորովին ասրբեր կը ներկայացնեն հանապարհորդութեան հանգրուաները և զիւտին վայրը կը նախացնաբերինք, չերկարելու համար պատմութեան ընթացքը, Անառեանի հետ հրեւի նորինիք պատմուածքին վրայ և ընդունիք անոր ներկայացուցած տեղագրութիւնն ու գէպքերու ընթացքը:

Խոյնացէս Անառեանի հետեւով և Կոռինի վրայ հրմուելով կը կարծենք թէ թիւնի բռնութեան մանուածապատ վարկածները Մեսրոպի գտած զիրերու թիւի մասին կը ծառայէն մեր զիտականներուն զիւութիւնը ցուցաբերելու ահիք բոն թէ ճշշ մարտութիւնը յայտնաբերելու:

Մասօթ է հարցը Մեսրոպի զատծ զիրերը ամրողջական այրաւթիւնն է թէ մուշ Դանիէլեան զիրերուն պակած առակներ են այսինքն, բայ Առաքեաց զիրերը ձայնակարերը՝ այսինքն, բայ Առաքեան զիրերը փորձական Մեսրոպի յայտագունուցան և մերժուեցան, Մեսրոպի յայտագունուցան իրինց բռնութեան են, իրինց բռնուած զիրերը ամրողջական են, իրինց բռնուած զիրերու պատմուութիւնը պատմուութիւնը կ'ընդունիք և կապօք:

ՃՈՀԵ ՎՐՈՒՄ. ՈՃԵՄԵԱԼՆ (Տար. 2)